

Tiahuanaco

DRUHÝ ŽIVOT PŘEDKOLUMBOVSKÉ METROPOLE

Systematický průzkum Tiahuanaca byl zahájen v 19. století především proto, aby posloužil nově vytvářenému příběhu bolivijského národa. Dávná metropole mu měla dodat historickou legitimitu a hluboké kořeny. Zároveň se stala předmětem zájmu badatelů z Evropy a Severní Ameriky. Získané artefakty a hypotézy o původu a zániku Tiahuanaca se snažili využít v globálním vědeckém soupeření. Časem vstoupili do hry i místní obyvatelé, indiáni Aymarové. Usilují o zviditelnění svých ekonomických, kulturních a politických požadavků. Druhý život proslulé lokality ukazuje, že výzkum minulosti není neutrální ani objektivní vědecký proces, ale že je nutně svázán s mocenskými, politickými a ekonomickými zájmy.

text **MARKÉTA KRÍŽOVÁ**,
snímky **STANISLAV VANĚK** (kromě historických)

V POLOVINĚ 16. STOLETÍ dospěli španělští dobyvatelé k jezeru Titicaca, kde narazili na ruiny města velkolepějšího než vše, co dosud na území Jižní Ameriky spatřili. Pedro Cieza de León ve své kronice, vydané roku 1553, podrobně popsal mohutné kamenné budovy a sochy „tak velké, že se podobají obrům v dlouhých pláštích, jaké domorodci z těchto provincií nenosí“.¹ Nejvýznamnější stavební struktura Tiahuanaca, pyramida Akapana (obr. 2), dodnes nese stopy španělských hledačů zlatých pokladů.

Vzhledem k značné nadmořské výšce, málo úrodné půdě a nepříznivému klimatu zůstalo okolí jezera Titicaca dlouho stranou kolonizačních snah. Místní obyvatelé dál žili tradičním způsobem. Opuštěné ruiny jim sloužily jako snadno dostupný zdroj opracovaného stavebního materiálu - ve zdech kostelíků nebo obydlí najdeme zazděné kameny s charakteristickými reliéfy. Jen čas od času lokalitu navštěvovali cestovatelé, v roce 1794 například botanik českého původu Tadeáš Haenke. Pečlivě si tehdy obkreslil figury na dominantním artefaktu, Bráně slunce (obr. 6).²

Tato raná svědectví jsou pro současné archeology velmi cenná, neboť - jak uvidíme

- lokalita byla dlouhodobě narušována a její současná podoba rozhodně neodpovídá původnímu stavu. Zároveň ovšem názory na původ a význam jednotlivých kulturních prvků Tiahuanaca a fantastické teorie o původu a zániku „města“ a „říše“, formulované prvními amatérskými badateli, přecházely v dalších staletích z jednoho učeného pojednání do druhého a jejich stopy najdeme i v aktuálních archeologických teoriích.

HLEDÁNÍ KOŘENŮ

Většina návštěvníků se shodla v názoru, že tak monumentální město nemohli vybudovat „hlupáctví indiáni“, s nimiž se na svých cestách setkávali. Již v té době se proto zrodila představa, že Tiahuanaco musí být pozůstatkem jakési dávné civilizace, dodatečně převrstvené mnohem primitivnější indiánskou rasou, která pak podlehla španělským dobyvatelům.

Ve druhé a třetí dekádě 19. století španělské kolonie na celém jihoamerickém kontinentu postupně vyhlásily nezávislost. Nově ustavené státy začaly horlivě budovat příběhy vlastní historie. Svědectví o hlubokých kořenech předkolumbovských civilizací se nabízela

1. BENNETTŮV MONOLIT – nejznámější ze soch nalezených v Tiahuanacu (7,3×1,2 m, 20 tun).

Prof. MARKÉTA KRÍŽOVÁ, Ph.D., viz Vesmír 100, 385, 2021/6.

2. PYRAMIDA AKAPANA. Západní strana největší stavby v Tiahuanacu. Původně mohla mít až sedm stupňů a na vrcholu chrám. Zachovala se ale jen spodní část stavby a také kanály na odvod dešťové vody v jejím sousedství, jejichž přítomnost si archeologové v 19. století vykládali jako důkaz existence „podzemního města“ pod dnešními ruinami. Na severní straně byla nalezena obětní keramika, kosti lam, ptáků a morčat v blízkosti rozsekaných lidských pozůstatků. Místnosti domu na vrcholu pyramidy obsahovaly keramiku, kosti lam a kondorů.

jako vynikající způsob, jak se symbolicky odstříhnout od mateřské země v Evropě a postavit národní historii na nové, ale stejně pevné základy. Již r. 1825 proto druhý bolivijský prezident José Antonio de Sucre nechal zřídit národní muzeum, do kterého byly převezeny artefakty vykopané v Tiahuanacu. Brána slunce, která ležela rozložená na dva kusy, byla vztyčena do svislé polohy jako symbol bolivijského „znovuzrození“.³

Nicméně po většinu 19. století bylo těžiště bolivijské ekonomiky, a tím i politiky, v jižních částech země, kde se nacházely stříbrné doly. Severní *altiplano* bylo spíše nevítaným přívěskem národního státu a trosky indiánským městem symbolem minulosti, od níž je třeba se oprostit a směřovat k budoucnosti založené na průmyslu, vědeckém pokroku a všeobecném osvícení.

O Tiahuanaco se ale začali zajímat intelektuálové ze sousedního Peru, kteří příběh svého národa úzce navázali na odkaz incké říše. Pokoušeli se symbolicky si přivlastnit také vykopávky na bolivijském území. Tím mimochodem přidávali historické argumenty k sporům o přesné vytyčení hranic. Dohady mezi oběma státy se táhly mnoho

desetiletí. Peruánští historikové se mohli opírat o texty z koloniální doby, v nichž se veškeré zásluhy na rozvoji civilizace v andském prostoru v předkolumbovské době připisovaly Inkům. Hojně citované dílo Garcilasa de la Vega, který se sám hlásil k příslušnosti k inckému rodu, vypráví o tom, jak Bůh slunce vyslal na zemi své děti, syna jménem Manco Capac a dceru Mama Ocllo.

Zakladatelé incké dynastie se údajně vynořili z vod jezera Titicaca, aby „divokým lidem“ ukázali, „jak obdělávat půdu a sázet kořeny, semena a zeleninu, svést vodu kanály a uctívat bohy“.⁴ Garcilaso a další míšenečtí kronikáři se snažili zbavit předkolumbovskou

minulost stigmatu barbarství a připodobnit ji dějinám antického Říma nebo Dálného východu. Bylo snadné brát tato „pravdivá svědectví“ z pera „potomků Inků“ za zcela hodnověrná, neboť neexistovaly písemné doklady ani metoda spolehlivé datace archeologických nálezů.

Pokud tedy Inkové byli strůjci civilizace v Andách, pak musely být jejich dílem i zříceniny v Tiahuanacu. Tím spíš, že některé verze mýtů o původu Inků zmiňují jezero Titicaca. To ale mohlo být způsobeno tím, že právě na bolivijské *altiplano* zamířila první expanze inckého státu a mytologie prostě jen legitimizovala zabírání území, které mělo být „pradávným domovem“ incké dynastie.

Ať už byl původ mýtů jakýkoli, zařadil prominentní peruánský politik a amatérský historik Mariano Eduardo de Rivero y Ustariz do bohaté ilustrované a ve své době velmi populární práce *Antigüedades peruanas* také ilustrace artefaktů z Tiahuanaca. A co víc, pro obálku nechal upravit vyobrazení Brány slunce tak, že na ni pod figuru Boha slunce umístil portréty Inků, převzaté z koloniálních rukopisů (obr. 8).⁵ Příznačná pro pracovní metody Rivery y Ustarize a jeho spoluautora, německého cestovatele Tschudiho, je přítom skutečnost, že ani jeden z nich Tiahuanaco osobně nenavštívil. Čerpali z cestopisů a dalších svědectví z druhé ruky. Nicméně teorie o inckém původu Tiahuanaca byla později testována nejen archeologickými, ale také lingvistickými metodami, které se snažily určit vzájemnou příbuznost aymarského a kečujského jazyka.

1) Cieza de León P.: Crónica del Perú [1553]. Franklin Pease, Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas 2005, s. 264–265.

2) O Tadeáš Haenkem podrobněji viz Vesmír 82, 564, 2003/10 a navazující dopisy čtenářů (Vesmír 82, 665, 2003/12 a 83, 65, 2004/2).

3) Scarborough I.: The Bennett Monolith: Archaeological Patrimony and Cultural Restitution in Bolivia, in: Silverman H., Isbell W. H. (eds.): The Handbook of South American Archaeology. New York 2008, s. 1090.

4) Garcilaso de la Vega I.: Comentarios reales de los incas. Aurelio Miró Quesada, Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas 1976, sv. 1, s. 38.

5) Eduardo de Rivero y Ustariz M., Tschudi J. J.: Antigüedades peruanas. Wien 1851.

3

Zato budoucí argentinský prezident Bartolomé Mitre v roce 1848 k jezeru Titicaca zavítal a o třicet let později své dojmy vydal tiskem.⁶ „*Kylopské zdivo, fantastické idoly, kolosální sochy, tajemství ukrytá pod zemí*“ jej naplňovaly úžasem. „Četl“ je ale velmi aktuálním způsobem. Zpochybnil teorii o inckém původu a s odkazem na britského sociologa Herberta Spencera a jeho teorie o degradaci ras a kultur konstatoval, že tvůrci Tiahuanaca, jedinci ušlechtilého ducha, padli za oběť invazi „jiné rasy“, méně vzdělané, ale energičtější a bojovnější, která si jejich výdobytky přisvojila. Osud civilizací dávnověku měl být varováním pro nové národy Latinské Ameriky, aby se nepoddaly sebeuspokojení a nepolevovaly v rozvoji.

STONEHENGE NOVÉHO SVĚTA A BÁJNÁ ATLANTIDA

Odkud ale stavitelé Tiahuanaca přišli? Evropu během 19. století postupně zachvátila historická horečka, fascinace dávnými ruinami Egypta a Předního východu. Zaznívaly názory, že právě odtud se mohla vyspělá civilizace rozšířit na americký kontinent. Ale ideologové nových států na území Severní a Jižní Ameriky, usilujících o zrovnoprávnění s velmocemi Starého světa i na poli historie, hájili představu o domácím původu prehistorických lokalit. Podněcovaly k tomu také polygenetické rasové teorie, usilující o emancipaci dějin lidského rodu od biblického světónázoru.

„Evropa at má svůj Egypt, americký kontinent však na své objevy teprve čeká,“ konstatoval newyorský deník v reakci na zprávy o objevech mayských měst ve Střední Americe.⁷ A když americký diplomat Ephraim George

4

Squier v roce 1866 navštívil Tiahuanaco, neváhal je prohlásit za „americké Stonehenge“.⁸ Narůstající zájem mezinárodní vědecké obce se odrazil ve stále masivnějším obchodu s jihoamerickými artefakty. Ani Tiahuanaco nebylo ušetřeno nájezdů novodobých hledačů pokladů (obr. 5), jejichž nálezy jsou dodnes roztroušeny po světových muzeích.

Přímo v Bolívii však podivné zříceniny u jezera Titicaca zůstávaly stranou zájmu veřejnosti. Německý archeolog Max Uhle navštívil Tiahuanaco v roce 1894 a byl zděšen stavem, v jakém se ruiny nacházely.

Jednotka národní gardy, ubytovaná v sousední vesnici, dokonce využívala Bránu slunce jako terč pro cvičné střelby.

Situace se zásadně změnila r. 1898, kdy bolivijská vláda přesunula své sídlo z města Sucre, založeného v koloniální době v blízkosti stříbrných dolů v Potosí, do La Pazu, pouhých 70 kilometrů od Tiahuanaca. Vzhledem k vyčerpání stříbrných nálezů i poklesu zájmu světových trhů o drahé kovy se těžištěm bolivijské ekonomiky stala těžba cínu, především v důlní oblasti Oruro. Sem směřovaly investice a obchodní zájmy bolivijských elit, které zároveň držely nejvyšší úřady.

5

3. VPŘEDU trosky chrámu Kantatallita, který byl vybudován z andezitových bloků zdobených nízkým reliéfem. **VZADU** je vidět východní část pyramidy Akapana. Archeologická lokalita Tiahuanaco leží na andské náhorní plošině u jezera Titicaca, v nadmořské výšce 3850 m. n. m.

4. KAMENNÉ ARTEFAKTY v prostoru Puma Punku na lokalitě Tiahuanaco. Snímek pořídila r. 1903 francouzská expedice vedená Georgesem de Créqui-Montfortem (Rapport sur une mission scientifique en Amérique du Sud, Paris 1906).

5. RUINY STUPŇOVITÉ PYRAMIDY Puma Punku, kde se nachází největší kamenný blok nalezený v Tiahuanacu. Váží asi 100 tun. Areál Tiahuanaco byl po několika staletích využíván jako zdroj opracovaného kamene a probíhaly tu také dlouhou dobu amatérské archeologické vykopávky. Vzhledem k těmto okolnostem jsou kamenné artefakty a kusy budov doslova „poházené“ na nejrůznějších místech a nikdo dnes neví, kde se nacházely původně.

Snaha dát novému sídlu vládní moci legitimitu i snadná dostupnost ruin u jezera Titicaca probudila zájem o Tiahuanaco, o jeho začlenění do bolivijského národního příběhu a o ochranu před cizinci. Ještě během stavby železnice přes *altiplano* v letech 1902–1903 posloužila lokalita, jako už tolikrát předtím, za zdroj stavebního materiálu. Sochy a kamenné bloky byly roztloukány na štěrky pro stavbu náspů nebo otesávány na bloky do konstrukcí mostů. Ale již v říjnu 1906 vydal prezident Ismael Montes zákon, kterým prohlásil

tiahuanacké ruiny za národní majetek, péči o ně podřídil vládě a striktně zakázal nejen export archeologických artefaktů, ale také neautorizované vykopávky. A v následujících dekádách se o popularitu Tiahuanaca v národním i mezinárodním měřítku postaral amatérský badatel původem z Rakousko-Uherska, Arthur Posnansky.

Námořní inženýr, který zbohatl na úspěšných investicích do sběru přírodního kaučuku v bolivijských pralesních nížinách, během krátké turistické návštěvy propadl kouzlu Tiahuanaca a zbytek života strávil jako jeho propagátor, ochránce a apoštol. Byl přesvědčen, že toto město bylo „kolébku“ všech amerických civilizací včetně aztécké a mayské. Bolívie tedy měla být mateřským státem všech ostatních zemí na území Ameriky. A nepřimo naznačil, že možná šlo o kolébku civilizace celosvětové, o předobraz bájně Atlantidy, jejíž obyvatelé

se po katastrofě, která ukončila její rozkvět, rozptýlili na ostatní kontinenty a smísili se s „nižšími rasami“, v jejichž kultuře zanechali jen nezřetelné stopy své původní velikosti.

Pod vlivem dobových teorií navíc Posnansky u původních stavitelů Tiahuanaca hledal árijské rysy. A konečně dlouhodobé dilema předchozích badatelů, tedy kontrast velkoleposti tiahuanackých ruin a nehostinnosti *altiplana*, vyřešil Posnansky představou, že jezero Titicaca je pouhým zbytkem rozlehlého vnitrozemského moře. To mělo kdysi obklopovalo ostrov, na němž stálo „posvátné město“, duchovní centrum utopické říše.

Jakkoli se tyto představy mohou zdát fantastické, přesně zapadaly do emancipačního diskursu latinskoamerických elit. „Amerika není novým světem, jak nás učili naši svržení vládců, Evropané. Amerika nebyla osídlena primitivními lovci, kteří přišli přes Beringovu úžinu nebo z Oceánie, i když nás o tom horlivě přesvědčují učení muži zpoza oceánu.“⁹ Pod vlivem Posnanského se v La Pazu i jinde v Bolívii v čase mezi světovými válkami šířil architektonický styl, známý jako „neotiahuanacký“, v explicitní reakci na evropský a severoamerický neoklasicismus hledající domácí kánon starověké ušlechtilosti.

Na druhé straně Posnanského teorie, oddělující zakladatelskou rasu Tiahuanaca od jejích barbarských nástupců, umožnily nadále vytěšňovat indiánskou populaci z národního života. Po ustavení nezávislých latinskoamerických států se obecně projevovala snaha domorodce civilizovat, potlačit jejich „divošské zvyklosti“ ve prospěch

jednotné bolivijské kultury a zároveň maximálně využít jejich potenciál jako laciné pracovní síly. Oslava předkolumbovských civilizací by takový postoj k jejich potomkům poněkud komplikovala, avšak teorie o původní rase převrstvené rasou nižší, tedy indiánskou, nabízela elegantní řešení.

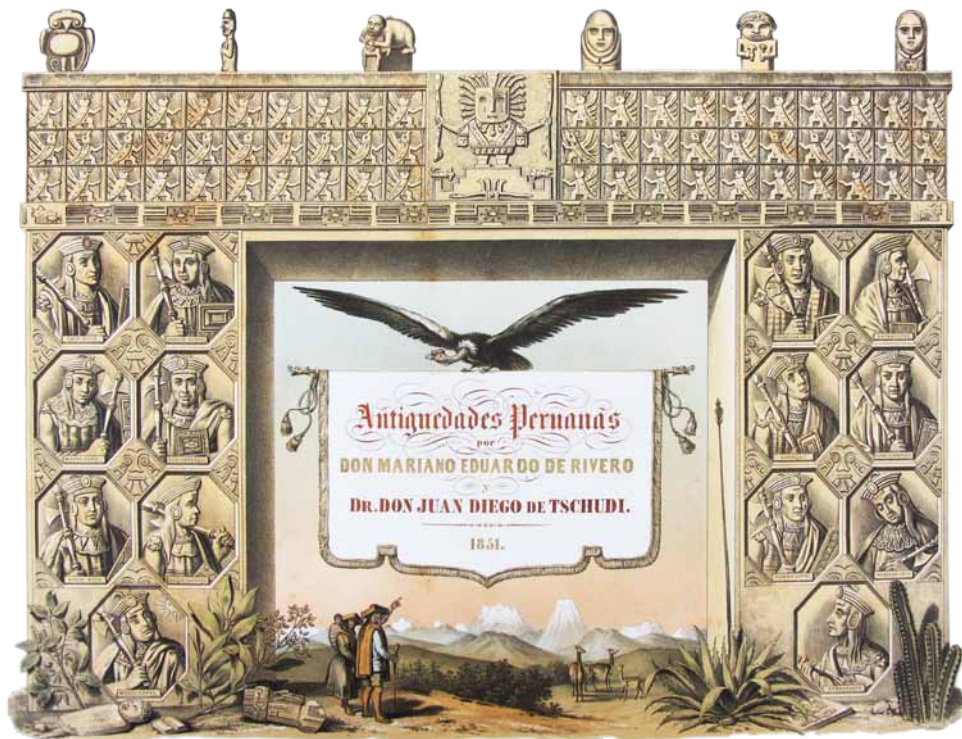
NÁRODNÍ DĚDICTVÍ

I když v následujících dekádách fantastické příběhy o Atlantidě ustoupily do pozadí a jak vědecká obec, tak široká veřejnost postupně akceptovala představu o lineárním vývoji amerických kultur od lovců a sběračů (příšlých z Asie) přes jednodušší kulturní formy po incký horizont, mnoho z odkazu Posnanského si Tiahuanaco nese dodnes. Poznamenal je výrazněji než stopy po španělských *conquistadorech*.

Protože se Tiahuanaco stalo ústředním bodem narativu bolivijských dějin, výzkum se soustředil jen na tuto lokalitu. Tiahuanaco nepochybně bylo klíčovým hráčem minimálně v jednom období andských dějin a jeho rozloha i bohatství dochovaných staveb jsou impresivní. Ignorování dalších center a možných vývojových proudů zablokovalo možnost jakýchkoli alternativních interpretací.

První skutečně profesionální průzkum Tiahuanaca realizoval v roce 1932 severoamerický tým vedený Wendellem C. Bennettem. Jeho vykopávky přinesly zásadní objev takzvaného Bennettova monolitu (**obr. 1**), více než sedm metrů vysoké antropomorfní sochy ztělesňující tiahuanacký umělecký styl - strohý, masivní, výhružný. Spektakulární nález paradoxně obrátil bolivijské veřejné mínění proti Bennettovi. Poté, co informaci zveřejnil v severoamerickém tisku, byl obviněn ze zneužití bolivijského národního dědictví pro vlastní slávu a obohacení. Licence byla revokována, severoamerická expedice předčasně ukončena. Další výzkumy se mnoho desetiletí nesly výlučně v domácí režii, přestože v Bolívii - po Haiti nejchudší zemi amerického kontinentu - chyběly nejen finance, ale také odborně vzdělaní archeologové.

Co bylo ještě důležitější, Bennettův monolit byl roku 1934 slavnostně převezen do La Pazu a veřejně vystaven v centru města. V době, kdy probíhala válka Bolívie

6. **DETAIL** Brány slunce.

7. **NĚMECKÝ GEOLOG** Alphons Stübel (na snímku u Brány slunce) zkoumal ruiny Tiahuanaca v letech 1876–1877. Pořídil řadu fotografií, nakreslil panoramatické náčrtky a zmapoval hlavní architektonické struktury. Snímek Georges B. Von Grumbkow, public domain

8. **BRÁNA SLUNCE** z obálky knihy *Antigüedades peruanas* (citace viz pozn. 5).

s Paraguayí o pohraniční region Gran Chaco, se bolivijské elity rozhodly posílit národní sounáležitost jasným vymezením vůči cizincům i poukazem na slavnou minulost. Zároveň se ale převezení monolitu prezentovalo jako jeho záchrana před zničením nebo poškozením nevzdělanými indiány.

Postoj k domorodé populaci poněkud proměnila bolivijská revoluce (1952). Levicoví ideologové se obraceli k indiánským masám, pokoušeli se o jejich vzdělávání a zlepšování jejich životní úrovně a vtahovali je do národního příběhu. Jeho ústředním kamenem dál zůstávalo Tiahuanaco, v druhé polovině padesátých let velkoryse „zrekonstruované“ pod vedením Carlose Ponce Sanginése.

Tato rozsáhlá a nákladná akce sledovala především politické cíle, ty odborné zůstaly až v druhém plánu. Tiahuanaco mělo být

„pozdvíženo k bývalé slávě“ a posloužit jako symbol celonárodního sjednocení posvěcený autoritou vědy. Nehledě samozřejmě na příjmy plynoucí z cestovního ruchu, který po 2. světové válce v celé Latinské Americe strmě narůstal. Rozsáhlé výzkumy odhalily další stavební struktury a mnoho cenných drobnějších nálezů, pokračovalo ale také narušování původního architektonického plánu lokality.

Sanginés se už mohl opřít o absolutní datování (díky radiokarbonové metodě) a zasadit Tiahuanaco pevně do chronologie andských dějin jako ohnisko „druhého horizontu“ mezi 5. a 10. stoletím křesťanského letopočtu. První a třetí horizont - chavinský a incký - měla centra na území Peru (viz mapu

10) Córdoba V.: Aymara Indians and their relationship to ancestors on display, in: Lohman J., Goodnow K. (eds.): Human remains and museum practice, 1st ed. Berghahn Books, New York 2006, s. 71–85.

9. **ČÁST OBVODOVÉHO ZDIVA** Polopodzemního chrámu. 10. **CHRÁM KALASASAYA**, vlevo Ponceův monolit, vpravo monolit zvaný Mnich (Fraile), také nazývaný Bůh vody, vzadu pyramida Akapana.

v prvním dílu - Vesmír 100, 385, 2021/6). Není patrně náhoda, že peruánští archeologové od čtyřicátých let intenzivně studovali a propagovali lokalitu Huari v údolí řeky Huarpa, asi 100 km severně od Tiahuanaca, ale na území Peru, jako alternativní centrum tiahuanackého horizontu. Zatímco Huari bylo prohlášeno za skutečné, tedy politické centrum horizontu, Tiahuanacu byla - ve shodě se spekulativními teoriemi 19. století - přisouzena funkce obřadního centra.

Mezitím narůstala aktivita původních obyvatel Bolívie, zejména nejpočetnější skupiny z *altiplana* - Aymarů. Aymarští aktivisté se samozřejmě hlásili k minulé velikosti Tiahuanaca a prohlašovali se za jeho dědice. V rámci boje za politická práva protestovali proti zneužívání odkazu této kultury politickou reprezentací Bolívie. V roce 2000 dosáhli toho, že jim bylo předáno do správy naleziště (nikoli jeho průzkum, ale zisky z turistických návštěv). O dva roky později byl z La Pazu zpět do Tiahuanaca přesunut Bennettův monolit.¹⁰

Tím ale politizace Tiahuanaca neskončila. Naopak. Na indiánskou kartu vsadil při prezidentské volební kampani Evo Morales. V lednu 2006 a znovu v letech 2009 a 2014 se jeho inaugurace odehrála v Tiahuanacu, jako další z mnoha symbolických propojení vědeckého poznání a technologie moci. Navzdory proklamacím o významu indiánského dědictví pro bolivijskou národní kulturu Moralesovo prezidentské působení situaci venkovů na altiplanu neulehčilo. Jen obtížně dosáhnou na základní infrastrukturu, lékařskou péči nebo školní výuku. Naleštěná fasáda turistické lokality Tiahuanaco na tom mnoho nezmění. ●